

Neka pitanja iz odnosa nacionalne i klasne komponente NOR-a

Veselin Đuretić

Drugi svjetski rat je od početka uticao na nužnu saradnju nacionalne i klasne komponente. U globalnim razmjerama saradnja se manifestovala kao savezništvo idejno-politički različitih učesnika antihitlerovske koalicije. SSSR je bio prirodni inspirator i saveznik snaga socijalističke orijentacije; Velika Britanija, SAD i druge zemlje zapadne demokratije bile su snage legitimizma, društveno-političkog status-quo. Uticaj ovih faktora doprinio je i u jugoslovenskim razmjerama nužnoj saradnji nacionalne i klasne komponente. Ta nužnost nije bila ni programska odredba ni saradnja idejno-politički jasno izdiferenciranih snaga, već pitanje odnosa prema zajedničkom cilju — borbi protiv fašizma, borbi za slobodu. Zahvaljujući takvom stanju, metode te borbe, sredstva, i ako specifična za određene snage, nisu u prvo vrijeme mnogo narušavali opštu nacionalnooslobodilačku atmosferu. Idejno-političke koncepcije koje su stajale iza određenih ciljeva i metoda nisu dolazile u prvi plan. Oné su egzistirale u krilu starih društveno-političkih struktura koje su zadržale svoju relativnu stabilnost ili su njihovi odnosi bili samo politički intenzivirani i upravo zato nacionalistički dosta konsolidovani.

U našim uslovima odnos nacionalne i klasne komponente bio je dominantan u toku čitavog narodnooslobodilačkog rata, ali nije bio »čist« ni klasno-politički razgraničen. Nacionalno-konfesionalni sukobi, potpirivani od okupatora, zamagljivali su svijest ljudi, u ime nacionalizma manifestovan je anacionalizam, u ime slobode darovana »sloboda«; oni su potiskivali u zadnji plan klasnopolitičke interese određenih snaga. Takva idejno-politička zbrka nastavljala se sve do 1943. godine kada je nastupila radikalna promjena odnosa snaga u korist antifašističke koalicije, kao i velika politička polarizacija, koja je usko nacionalne politike podvrgavala pod međunarodni imenitelj i iziskivala jasno opredjeljenje za ili protiv fašizma. Svaka srednja linija postajala je oportunistička i gnjila.

To ne znači da do 1943. godine ne postoje šire koordinate za razumijevanje domaćeg odnosa snaga i, posebno, odnosa između nacionalne i klasne komponente. Naprotiv, ako snage polarišemo na osnovu međunarodne po-

djele — na fašističke i antifašističke — jasno ćemo uvidjeti osnovna ideološko-politička strujanja na jugoslovenskom ratištu. Mi se nećemo baviti kretanjima u fašističkom bloku koji je od početka bio idejno i organizaciono-politički dosta izdiferenciran. Tek će promjena odnosa snaga na svjetskoj pozornici u korist antifašističkih dovesti do poremećaja njegove relativne stabilnosti, do otrežnjavanja zavedenih i pucanja njegove društvene osnove.

U našim razmatranjima interesantno je ustanoviti koliko je ovaj front bio čvrst, kako su se međunarodna i domaća politička kretanja odražavala na njega. U fašističkom taboru odnos nacionalne i klasne komponente, kao odnos između nacionalnih i klasnih interesa, manifestovao se, u prvo vrijeme, u iluzijama o mogućnosti nacionalnog i socijalnog oslobođenja uz pomoć okupatora. Ali relativna nacionalna stabilnost, karakteristična za prve dane postojanja NDH, brzo je ustupala mjesto razočaranju u okupatorsku politiku interesnih sfera i u nacionalnu politiku koja joj je povlađivala, po cijenu eminentnih nacionalnih interesa. To je bio prvi korak ka odvajanju nacionalnog od anacionalnog, ka formulisanju pravih nacionalnih interesa i razgraničenju rodoljuba od zagriženih šovinista. Dalji tok tog procesa odvijao se preko mnogobrojnih peripetija društvene svijesti, preko naslijeđenih nacionalnih, konfesionalnih i socijalnih protivrječnosti. Nikada ranije nacionalne istorije nisu bile toliko prisutne kao tih dana.

U okvirima Bosne i Hercegovine odnosi u profašističkom taboru imali su specifične tokove. U uslovima najoštrijih nacionalnih protivrječnosti, kakve su ovdje vladale, nacionalistička NDH dočekana je kod ogromne većine Hrvata s oduševljenjem i prihvaćena kao trenutak ovaploćenja starih nacionalnih snova. Muslimanski dio stanovništva BiH, u većini, prihvata je kao alternativu starom srpskom hegemonizmu i, u uslovima masovnog srpskog nacionalnog pokreta, kao alternativu potencijalnom srpskom hegemonizmu. Revolucionarno-demokratska komponenta oslobodilačkog pokreta još uvijek nije bila prisutna kao snažna jugoslovenska varijanta borbe. Uglavnom zbog srpskog karaktera pokreta otpora, u vrijeme kad je njegovo osnovno geslo bilo borba protiv okupatora i njegovih saradnika, ona i nije mogla biti jasno izdiferencirana i široko poznata i priznata.

Razumljivo je što su i u profašističkom taboru egzistirali klasni interesi određenih krugova, hrvatske i muslimanske buržoazije, odnosno ekonomski diskreditovanog begovata. U početku ti interesi ne dolaze u prvi plan i gube se u politički intenziviranom nacionalnom pokretu. Kada se kasnije u nacionalnooslobodilačkom pokretu jasno manifestovao njegov revolucionarni karakter, klasni interes domaćih snaga profašističke orijentacije pojavljuju se kao klasni pandan prijeteloj komunističkoj opasnosti. Tada se i u redovima zavedenih počinje javljati solidarnost ekonomski ugnjetenih i podređenih, što prirodno vodi ka prihvatanju nacionalnooslobodilačkog pokreta.

Srpske profašističke snage jednim dijelom se otvoreno eksponiraju kao saveznici okupatora, a drugim, većim dijelom (Nedićevci), prihvataju okupaciju kao gotovu činjenicu i nastoje da pod njenim žezlom vode nacionalnu politiku. Ali, to je morala biti samo karikatura te politike, permanentno taktiziranje, jer je njena društvena osnova bila vrlo uska. Postojanje druge srpske nacionalne orijentacije u vidu četničkog pokreta omogućava srpskoj buržoaziji da bude politički elastičnija i da traži zaštitu svojih klasno-političkih pozicija u okrilju, u masama, u početku dosta popularnog četničkog pokreta

i da zajedno sa njim ide iz poraza u poraz do konačne nacionalne kompromitacije.

Komplikovanije i za naše analize interesantnije je objašnjavanje odnosa u domaćem antifašističkom taboru, naročito u početku, u periodu samoodbrane, kada su eminentni nacionalni i prirodni interesi potiskivali u stranu ideološke i političke. Naš osvrt na ovaj problem teži da rasvijetli samo neke od osnovnih komponenata odnosa nacionalne i klasne komponente u toku NOR-a, služeći se pri tom, uglavnom, činjenicama sa bosansko-hercegovačkog ratišta, koje je po svojoj nacionalnoj i konfesionalnoj strukturi i idejno političkim strujanjima predstavljalo »Jugoslaviju u malom«. S druge strane, cilj nam je da u svjetlu ovog odnosa razmotrimo neke institucionalne forme NOP-a, neka kretanja njihove socijalno-političke strukture.

Ustanički period — saradnja nacionalne i klasne komponente

Ustanak je, s jedne strane, bio nametnut i samim tim predstavljao je dosta spontan otpor, a s druge strane i organizovan pokret. Opšti uzroci ustanka nalaze se u samom faktu okupacije, a posebni u okupatorskoj politici »divide et impera«. U oba slučaja iziskivao je solidarni otpor svih jugoslovenskih naroda. Ali, taj otpor je izostao; umjesto toga, nastupio je rasplet već ranije do usijanja dovedenih nacionalnih odnosa, što je značilo početak građanskog rata. Okupator se tako pojavio kao »saveznik« jednom nacionalnom taboru (hrvatskim i drugim fašistima i šovinistima koji uz njegovu podršku uspijevaju da nametnu svoju volju širim slojevima hrvatskog naroda), i kao protivnik drugom nacionalnom taboru (najvećem dijelu srpskog naroda, izuzimajući njegov fašistički eksponirani dio). Time je on — kao saveznik pojačao nacionalističku solidarnost prvih (uračunavajući tu i one koji nisu imali nikakvih nacionalističko-šovinističkih predrasuda prema Srbima) i — kao protivnik izazvao nacionalnu solidarnost i otpor drugih (uračunavajući tu i one koji nisu imali nikakvih nacionalističko-šovinističkih predrasuda prema Hrvatima). Činilo se da za trećeg ne može biti mjesta; frontovi su bili stvoreni. Ipak, gledajući u svjetlu globalnih ratujućih odnosa, jedno od najvažnijih mjesta bilo je od početka određeno KPJ, i to zbog konkretnog vojno-političkog, tradicionalističkog i ideološkog uticaja SSSR-a. To mjesto zauzela je KPJ kao njegov klasni politički saveznik. Ali, u već formiranoj konstelaciji ona nije mogla nastupiti demonstriranjem svog klasno-političkog nego manifestovanjem svog nacionalno-oslobodilačkog bića.¹⁾ Organizovano stupanje u ustanak i njegovo vođenje omogućilo joj je da u samom početku, u najvećem broju regiona, dobije nacionalni mandat i da se njime dosta uspješno služi.

Tako je formiran dosta razvijen organizacioni i idejno-politički okvir koji će dugo vremena uslovljavati saradnju nacionalne i klasne komponente NOP-a. Ta saradnja bila je, prije svega, izraz narodnooslobodilačke atmosfere, koja je klasno političke razlike dovodila pod zajednički patriotski imenitelj. »Klasno« egzistira u »nacionalnom« iziskujući idejno-političku širinu »nacio-

¹⁾ Predustaničke akcije KPJ obilježene su širokim otvaranjem prema svim rodoljubima. U jednom dokumentu iz prvih dana ustanka se kaže: »U vezi sa tim potrebno je povezati se svuda na terenu sa svim onim grupama i pristalicama nekadašnjih krahiranih buržoaskih partija koje su voljne da se bore pod rukovodstvom Kompartije protiv okupatora i protiv svega onoga što je donijelo narodima Jugoslavije današnje patnje i zlo«. Zbornik, II/2, str. 21.

nalnog«. Elastičnost KPJ u ustaničkim danima omogućava joj da, djelujući na širokoj platformi, stvori široku društveno-političku osnovu i da na njoj ostvaruje filozofiju svog klasnog bića.

To je bila filozofija proleterijata u neproleterskim uslovima. Trebalo je ili mijenjati uslove ili stvarati proleterijat. I jedno i drugo u ratnim prilikama bilo je nemoguće. Moguće je bilo prilagođavati se uslovima u cilju njihove promjene. Poslije širokog otvaranja prema svim patriotima u ustanku, KPJ, krajem 1941. i početkom 1942. godine, preduzima korake u pravcu klasno-političkog konstituisanja koji su značili obračun sa neadekvatnom strukturom. Takva orijentacija brzo je pretrpjela poraz i ustupila mjesto ranijoj — ustaničkoj elastičnosti. Ovako široko otvaranje nije značilo napuštanje proleterskih revolucionarnih pozicija; ono je predstavljalo kurs ka revolucionarnom angažovanju svih ugnjetenih, što je, u konkretnim uslovima jedne seljačke zemlje, značilo otvaranje prema seljaštvu. Poslije oktobarske i kineske revolucije to je bio još jedan trijumf lenjinističkih koncepcija o revoluciji; seljaštvo je ponovo ponijelo na svoja leđa istorijsku misiju proleterijata, stvarajući uslove za svoje proleterizovanje.

Opšta polarizacija na fašističke i antifašističke snage, kako smo istakli, bila je jasna već u prvim danima ustanka. U centru našeg interesovanja su odnosi u antifašističkom frontu kao najfluidnijem, odnosi između klasno-političkih i »čisto« nacionalnih interesa antifašističkih snaga. Dakle, u prvom redu interesuju nas odnosi između antifašističkih struja različite idejno-političke orijentacije.

Ustanički period bio je momenat u kome su nacionalna i klasna komponenta borbe bile narodnooslobodilački solidarne do identičnosti. Zajednički kvasac im je stihijnost, samoodbrana, oslobodilačka orijentacija. Komunističke i dio prozapadnih oslobodilačkih snaga su u istom borbenom frontu, iako se njihova aktivnost, uglavnom, odvijala u okviru samostalnih institucionalnih formi, kao što su vojno-političke organizacije, organi vlasti itd. Taj front bio je izraz ratne nužde, nametnutih uslova; njega održava široki patriotizam masa. Još u junskim i julskim i avgustovskim danima iza formalne saradnje manifestovali su se, otvoreno ili prikriveno, različiti idejno-politički interesi vođstva. Mogućnost da dođu do izražaja imali su i jedni i drugi, jer su mase bile za borbu. Kakva ta borba treba da bude, koji je njen krajnji cilj — to je bilo pitanje koje je od početka predstavljalo kamen spoticanja. Komunisti su za beskompromisnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika, drugi su za taktiziranje, za čekanje »boljih vremena«. U sjenci ovakvih odnosa prema metodama borbe bili su prvi zajednički politički potezi; ovo pitanje uslovljava saradnju na vojnom planu, u organima vlasti, ono okuplja ljude u masovne društveno-političke organizacije.

Što se tiče organa vlasti, ta saradnja bila je najevidentnija. Ona se, s jedne strane, ogledala u stvaranju zajedničkih partizansko-četničkih odbora, kakvih je bilo u istočnoj Bosni,²⁾ a s druge strane, ona je ovaploćena u obnavljanju nekih tradicionalnih oblika vlasti (kakve su institucije seoskih

²⁾ U oblasti Vlasenice i Srebrenice, na primjer, u ustaničkom periodu još nerazlučenih frontova isti organi vlasti u nekim mjestima obavljali su zadatke i za partizanske i za četničke jedinice. Drugi organizovaniji oblik saradnje odvijao se u okvirima prvih vojnih formacija. U junskom ustanku u Hercegovini zajednički otpor svih potiskivao je u drugi plan klasno-političke razlike učesnika.

knezova, naslijeđene iz perioda predratne Jugoslavije).³⁾ Ova praksa je izraz društveno-političke strukture narodnooslobodilačkog pokreta; u istim mjestima i istim uslovima, djelujući u raznim vojno-političkim taborima, ljudi su snagom tradicionalnog patriotizma kreirali svoju političku akciju. To je bio period kad mase još nisu bile politički izdiferencirane oko svojih vođa i nošene snagom političkih strasti, ličnosti ili grupa. Najmasovniji oblik te saradnje su razni zborovi i konferencije, kao izrazi nacionalno-oslobodilačke solidarnosti i potrebe daljeg održavanja pokreta. Na njima u početku ne dolaze u prvi plan idejno-političke razlike. To je bilo vrijeme nužnih kompromisa, privremene harmonije nacionalnih i klasnih odnosa, odnosno trijumfa nacionalne komponente NOR-a. Ovo stanje bilo je najadekvatnije globalnoj ratnoj konstelaciji (odnosima među snagama antifašističke koalicije). U dubini te saradnje ležale su suštinske idejno-političke razlike vođstva, koje se, konkretno u BiH, najevidentnije ogledaju u odnosu prema zavedenim ili pasivnim hrvatskim i muslimanskim masama. Za nacionalističko-četničko vođstvo ustanak je ne samo antiustaški nego i antihrvatski (odnosno antimuslimanski) pokret, hrvatskom nacionalizmu je trebalo suprotstaviti srpsku nacionalizam; za komuniste ustanak je bio oslobodilački pokret protiv okupatora i njegovih politički angažovanih saradnika, ali i početak revolucionarnog procesa koji treba da dovede do socijalizma. Za prve osnovno je pitanje angažovanje svih srpskih snaga, za druge borba za mase bila je ne samo taktičko pitanje borbe za ugrožene (i pokrenute srpske mase), nego i stratejsko pitanje pridobijanja svih, pitanje »igre na vrijeme«, koje će neminovno postaviti sve stvari na svoje mesto, legitimisati pravog saveznika i pravog protivnika, i time izazvati neminovnu oslobodilačku opredjeljenost širokih masa (uračunajući tu i dio onih koje su u ustanku bile zavedene nacionalističkim parolama i velikim okupatorskim obećanjima).

Međunarodni aspekt ovakvih odnosa bio je u diplomatskoj igri snaga antihitlerovske koalicije. Držeći se čvrsto fundamentalnih interesa i ciljeva, one su izbjegavale otvorene sukobe i otvorena pokroviteljstva određenim snagama pokreta otpora. Ipak, i SSSR i zapadni saveznici zakulisno su igrali svako svoju »igru na vrijeme«, očekujući pogodan momenat za otvorenu akciju. Do staljingradske pobjede i angloameričkih pobjeda u Africi i iskrcavanja na Siciliji, a naročito do kapitulacije Italije, događaji im nisu išli u prilog. Zato i jedni i drugi koliko podržavaju, toliko i guše svaki otvoreniji i autentičniji izraz idejno-političkih ciljeva svojih pristalica. Britanska politika bila je poziv na privremenu pasivnost četničkog pokreta, što je bila njihova najveća stratejska greška, jer je ta politika proklamovana u vrijeme kada se ubirao nacionalni kapital, što će izazvati fatalne posljedice za ovaj pokret. Domaći odnos snaga onemogućavao je tada svaku pasivnost i tražio jasno opredjeljenje: ili — ili. Ili saradnju sa okupatorom ili dosljednu nacionalno-oslobodilačku borbu. Saradnja sa njemačkim okupatorom u četničkim redovima bila je u početku nemoguća zbog njegove otvorene podrške ustaškom antisrpskom pokretu; jedini mogući odnos prema okupatoru bila je »borba« ili »pasivnost«. Oni se opredjeljuju za drugo i postepeno gube u ustanku zadobijeni nacio-

³⁾ U Bosanskoj krajini bilo je više slučajeva angažovanja bivših seoskih knezova na rukovodećim mjestima u organima vlasti. Negdje su oni svoje funkcije obavljali pojednako i u vrijeme partizanske i u vrijeme četničke kontrole dotične teritorije. Pri tome treba istaći da se uvijek nije radilo o neiskреноj saradnji; naprotiv, vrlo često to su bili patrioti koji su mislili da u jednom i u drugom slučaju služe borbi protiv okupatora i ustaša.

nalni kapital. Ova pasivnost pod pritiskom unutrašnjih odnosa vrlo brzo evoluirala od privremene ratne taktike ka faktičkoj saradnji, pa četnički pokret doživljava širu nacionalnu kompromitaciju. Veza sa italijanskim okupatorom bila je manje sporna, jer ju je, zbog određenih italijansko-njemačkih sukoba, on sam ponudio i sa nekoliko taktičkih poteza manifestovao svoje savezništvo u najjemenitijim srpskim nacionalnim interesima, prije svega istupanjem u zaštitu od ustaških pokolja ugroženog srpskog stanovništva.⁴⁾ Tako, dok je njemački okupator strategijski protivnik i saveznik samo »od nevolje do nevolje«, italijanski okupator je postao faktički saradnik, koji je dugo uživao podršku dijela srpskih masa. Njegovim odlaskom 1943. godine nestaje osnovni dokaz nužnosti »ograničenog« kolaboracionizma. Kucnuo je bio posljednji čas da četnički pokret počne dosljednu borbu protiv okupatora i kvislinga. Ili to ili novi kolaboracionizam, drugoga puta nije bilo. Dostadašnja evolucija njegovih klasno-političkih interesa jasno ga je razgraničavala od komunističkog, pa je svaka saradnja morala značiti nagrizanje platforme jednog ili drugog pokreta ili borbu protiv zajedničkog neprijatelja na dva kolosijeka. Pošto je partizanski pokret, zahvaljujući velikim uspjesima i promjeni odnosa snaga na svjetskoj pozornici, već krajem 1942. a naročito krajem 1943. godine, bio poznata i uveliko priznata nacionalna snaga, svaka saradnja sa njim prirodno je vodila ka prihvatanju njegovih osnovnih koncepcija, ka organizacionom slivanju ili tijesnom povezivanju sa njim. Četnici to nisu željeli, a nisu htjeli da vide krah svojih ranije zadobijenih nacionalnih aduta. Zato njihov pokret ulazi u period rasula, čemu naročito doprinosi njegova otvorena orijentacija na Nijemce.

Partizanski pokret pod komunističkim vođstvom od početka ima otvorenu podršku Kominterne i sovjetske vlade, kad je bila u pitanju dosljedna antifašistička borba; ali oni su odlučno protiv nekih formi revolucionarnog eksponiranja NOP-a (protiv isticanja njegovog socijalističkog karaktera). Takvo stanje trajalo je sve do početka 1943. godine, kada sovjetska vlada, zahvaljujući svojim ratnim uspjesima, počinje da pruža otvorenu podršku NOP-u. Dok je četnički pokret, dakle, svestrano prihvatio »politiku čekanja« i bio prevaziđen i kompromitovan događajima, partizanski pokret kreirao je samostalnu političku filozofiju koja ga od početka do kraja čini otvorenim, jugoslovenskim, internacionalističkim, pokretom. Međunarodni događaji ga sve više potvrđuju. Filozofija njegovog permanentnog uspona naročito od sredine 1942. godine nalazi se u njegovoj idejno-političkoj elastičnosti, koja je značila uvažavanje datih društveno-političkih specifičnosti.

Najteži prelom u njegovom razvoju izvršen je u postustaničkom periodu kada je trebalo razgraničiti razne idejno-političke interese u nacionalno-oslobodilačkom taboru, nacionalne revanšiste od dosljednih antifašista, patriote od nacionalpatriota. To, razumije se, nije bio jednostavan proces; ovaj proces prate ljudske drame i kidanje odnosa. Put od izazvanih nacionalističkih strasti do smišljenog opredjeljenja morao je biti dug i težak. Snaga ideja i njihovih nosilaca nosila je sa sobom ljude — svjesno ili nesvjesno, bacala ih iz jedne oluje u drugu. Značaj vođe je izuzetno važan. Masovni entuzijizam je najpogodnije tlo za njihovu akciju, za njihovo pretpostavljanje masama. Nji-

⁴⁾ Stanje najbolje ilustruju događaji u Hercegovini i Lici, gdje je italijanski okupator pružio ruku Srbima u vrijeme ustaških pokolja, u vrijeme kada komunistički pokret vojno-politički nije bio još dovoljno snažan da sam organizuje i zaštitite mase. (pr. autora).

hov uticaj leži u njihovim nacionalnim, socijalnim, međunarodnim i ličnim adutima.

Nacionalnu vrijednost mnoge od njih manifestovale su još u ustanku, ali tada su dobili poene ne samo funkcioneri KPJ nego i jedan dio srpskih građanskih političara, koji će se njima uspješno koristiti kao rukovodioci četničkog pokreta.

Socijalno legitimisanje različitih orijentacija u ustanku nije bilo istaknuto; ipak, prema socijalnoj strukturi određenih rukovodećih snaga, moguće je bilo otkriti i njihovu orijentaciju u tom pravcu. Intenzivnom propagandom o nacionalnom i socijalnom oslobođenju KPJ je na ovom planu u postustaničkom periodu požnjela određene plodove. U centru ove propagande bio je elemenat ravnopravnosti. Na platformi organa vlasti ova orijentacija najevidentnije se izražavala u prvim potezima na planu promjene imovinskih odnosa (ravnomjerna podjela napuštenih zemalja, podruštvljavanje mlinova, radionica i nekih fabrika).

Međunarodni aduti vođstva bili su od početka jedan od najuticajnijih faktora u odnosima nacionalne i klasne komponente NOP-a. Orijentacija četničkog vođstva na zapadne (kapitalističke) saveznike dokaz je njihove orijentacije na staro, dokaz je buržoaskog karaktera njihove akcije. Komunistički pokret je pred rat bio dovoljno revolucionarno legitimisan, pa je u ratu njegova prosovjetska orijentacija bila dokaz njegove dosljedne socijalističke politike. Pri tome ne treba mimoći činjenicu da su i neki tradicionalistički elementi ovakve orijentacije imali vrlo staknuti uticaj na mase.

Najzad, ne treba zaboraviti ni lični ugled i uticaj izvjesnih rukovodećih ličnosti. U jednoj nedovoljno integrisanoj društvenoj strukturi, kakva je bila jugoslovenska, ličnosti su najčešće predstavljale i održavale nacionalno-konfesionalna bića pojedinih naroda i narodnosti. Neke od njih, kako u srpskom, tako i u hrvatskom nacionalističkom taboru, upravo zbog te činjenice mogle su slobodno manipulirati masama, okretati ih od jednog do drugog političkog vjetra.

KPJ je morala računati sa tom činjenicom da bi u masama afirmisala svoje ličnosti i svoj program. U doratnom periodu legalne i ilegalne aktivnosti, budući da su stalno bili na udaru buržoaske propagande, njeni kadrovi nisu mogli računati na masovnu podršku. Zato je Komunističkoj partiji Jugoslavije ustanak bio najpogodniji momenat za ubiranje nacionalnog kapitala, za stvaranje mogućnosti da i svoj program i svoje lidere suprotstavi nacionalističkom programu i nacionalistički orijentisanim liderima. Za to su bili potrebni ne samo unutrašnji nego i međunarodni uslovi koji bi nacionalizmu suprotstavili internacionalizam, nacionalnom revanšizmu dosljednu narodno-oslobodilačku borbu. U tom procesu izlazili su na vidjelo pravi narodni predstavnici. To je relativno dug proces borbe ideja, programa, ličnosti, borbe za neopredjeljene ili zavedene mase od čijeg ishoda je zavisila sudbina čitavog oslobodilačkog rata.

Taj početni period okupljanja oko određenih uglednih ličnosti na zajedničkoj liniji narodnooslobodilačke borbe opredjeljivao je i stvarao regionalnu fizionomiju partizanskog i četničkog pokreta. Evidentni su krajevi sa dominantnim komunističkim i sa dominantnim četničkim uticajem. Takvo stanje najčešće je ostalo do kraja rata. U suštini uzroka ove pojave nalaze se duboki socijalno-psihološki razlozi bez kojih je teško razumjeti pojedine pokrete. Oni, s jedne strane, imaju svoju duboku istorijsku dimenziju, i,

s druge strane, oni su proizvod nametnute političke konstelacije izazvane okupacijom zemlje. U prvom slučaju oni su značili afirmaciju tradicionalnog patriotizma, pa su iziskivali i određivali solidarnu oslobodilačku orijentaciju svih (Bosanska krajina, istočna Hercegovina itd.). U drugom slučaju oni su proizvod regionalnih političkih uslova, snage ideja i umješnosti vođa. Područja koja su se spasla ustaških pokolja bila su više upućena na solidarni nacionalni otpor, pa samim tim bliža uticaju nacionalističkih vođa (ukoliko KPJ nije bila na vrijeme uspostavila svoju kontrolu nad masama), od područja koja su izbjegla pokolje, i gdje je uticaj KPJ pred rat, a naročito u ustanku bio organizovaniji. Otuda su relativno izjednačeni socijalni uslovi rađali heroje i izdajnike, a i jedni i drugi nisu bili »bogom dani«, i jedni i drugi bili su proizvod perioda velikih diferencijacija koji je snagom prirodnih, tradicionalističkih, ideoloških, političkih, psiholoških, i drugih momenata nosio ljude i mase iz sukoba u sukob, iz »inata« u »inat«, iz »izdaje« u »izdaju«. Vođe su personificirale različite snage i regione, programsko opredjeljenje bilo je privilegija najuzdignutijih (a njih je u početku bilo vrlo malo). Mase su samo politički bile uzburkane, razbijene, dezorijentisane. Ideje slobode i pravde, posmatrane iz raznih uglova, nagrizable su slobodu svih. Trebalo je sačekati široku polarizaciju masa na bazi promjene globalnih odnosa snaga koja bi javno razgraničila ili slila mase i njihove vođe, odvojila nacionaliste od internacionalista, bogataše od siromašnih.

U tom procesu kristalizovali su se elementi koji su formirali fizionomiju i partizanskog i četničkog pokreta. S druge strane, taj proces je stvarao mogućnost do tada zavedenim (četničkim, domobranskim, i dr. prookupatorskim snagama) i omogućavao stvaranje širokog jugoslovenskog oslobodilačkog pokreta. Time je odnos nacionalne i klasne komponente NOR-a prevazilazio granice odnosa između, uglavnom, srpskih snaga različite idejno-političke orijentacije i proširivao se na druge narode i narodnosti u zemlji. Trebalo je sačekati pogodne međunarodne uslove koji bi ubrzali i proširili ovu polarizaciju i dali pokretu jasne klasno-političke karakteristike.

Neki oblici sukoba nacionalne i klasne komponente u toku NOR-a

Ustanička atmosfera, kako smo vidjeli, prikrivala je idejno-političke razlike pred vitalnim zajedničkim interesima. Postustanički period (od kraja 1941. godine) bio je period intenzivnih diferenciranja u NOP-u. Rezniranost izazvanu stabilizacijom okupatorsko-kvinslinške vlasti u velikom dijelu masa izaziva besperspektivnost i apatiju, drugi — nacionalističko četnički dio čvrsto se drži svog nacionalno-revanšističkog kursa prihvaćenog još u prvim danima ustanka, dajući mu određene stabilne organizaciono-političke osnove. Razbijena vođstva nekih starih građanskih partija (Zemljoradničke i Jugoslovenske nacionalne stranke) prihvataju ravnogorski pokret kao svoj i njegovim posredstvom do 1943. godine jasno formulišu svoj nacionalističko-monarhistički politički program. Treći — komunistički dio dosljedno slijedi svoju narodnooslobodilačku strategiju, prožimajući je, s vremena na vrijeme, socijalno-političkim potezima socijalističkog karaktera. U analizi našeg problema za cijelo vrijeme NOR-a nacionalističko-četnička orijentacija ima indikativno značenje za objašnjavanje evolucije narodnooslobodilačke akcije pod komunističkim vođstvom, jer svaka greška jednog obilato je korišćena od strane drugog pokreta. Dakle, odnos partizanskog i četničkog pokreta dolazi u prvi plan naših analiza; on je u suštini predstavljao borbu za

jasno razgraničenje i afirmaciju pravog partiotizma. To je bio proces revolucionarnog osvješćivanja i klasno-političkog legitimisanja masa i njihovih vođa.

Strani faktor (okupator) bio je glavni inspirator u diferencijaciji ovih idejno-političkih strujanja. Čim je prvi talas ustanka prošao, čim su osvetničke strasti ustupile mjesto razumu, raspoloženje se vraća na realne socijalno-psihološke kolosijeke. Klasno-politički interesi vođstava dolaze u prvi plan; oni sada najviše utiču na opredjeljenje određenih snaga. Svako traži svoj oslonac. Četnici se oslanjaju na zapadne saveznike, ali oni su daleko i u datoj nacionalnoj konstelaciji su neuticajni. Komunisti su klasni protivnici. Ili-ili! Klasni saveznik je nađen u licu nacionalnog protivnika (okupatora); krišom ili javno, ali on je napokon prihvaćen. Komunisti su uz SSSR, ali i on je daleko i u datoj situaciji samo moralno stimulativan. Na domaćem tlu oni nisu imali drugog klasno-političkog saveznika; postojao je samo narod, neopredijeljena ili poluopredijeljena masa. Kako je pridobiti? U ustanku su i komunisti i neki četnički vođi dobili određen uticaj. Kako sada poslije jasnog prookupatorskog eksponiranja četničkog vođstva dokazati masama izdaju njihovih nacionalnih aduta i vizionarstvo svojih, dosljedno narodnooslobodilačkih. Propagandni topovi počinju da grme, odmah poslije prolaza ustaničkog perioda privremene i regionalne saradnje; vizija socijalne ravnopravnosti koju obećavaju komunisti uporno se prenosi na mase koje je postepeno prihvataju. Mnogo se govori o Marksu, Engelsu i Lenjinu, o SSSR-u. Revolucionarni romantizam je suprotstavljen tradicionalističkom (nacionalističkom) romantizmu (u suštini oportunističkom). Snage su ne samo idejno-politički nego i socijalno-politički legitimisane. Mase vjeruju i ne vjeruju. Konkretni događaji opredjeljivali su intenzitet svakog vjerovatnja. Na redu su bili praktični politički potezi; trebalo je nečim dokazati svoju propagandu.

Četnički pokret se manje više slijepo drži politike usmjerene na obnovu srušenog buržoaskog pokreta. Tek od kraja 1943, a naročito poslije sastanka u selu Ba početkom 1944. godine, oni se programski prilagođavaju komunistima, proklamujući neke radikalnije socijalne ciljeve na svojoj zastavi. Pišu i govore o federativnom državnom uređenju, o kontroli stranog i domaćeg kapitala, o poboljšanju životnih uslova radničke klase i seljaštva.⁵⁾ Oni se na riječima sve više distanciraju od Nijemaca. Već decembra 1943. godine Štab vrhovne komande jugoslovenske vojske i Centralni nacionalni komitet Kraljevine Jugoslavije, govoreći u ime Srba, Hrvata i Slovenaca, odbacuje sve vijesti o saradnji sa Nijemcima, Nedićem i Ljotićem.⁶⁾ Početkom januara 1944. g., on se obraća Muslimanima BiH i Starog Rasa (Sandžaka), ističe uzaludnost prolijevanja bratske krvi i poziva ih u borbu protiv zajedničkog neprijatelja.⁷⁾ Sama koncepcija Jugoslovenske-demokratske nacionalne zajednice i njenog Centralnog nacionalnog komiteta, stvorenog u selu Ba značila je pokušaj svih građanskih snaga da u vrijeme velikog raspleta konsoliduju svoje redove i sačuvaju stare pozicije.⁸⁾

Komunistički pokret niče i formira se kao negacija starog. Prvi potezi na planu regulisanja imovinsko-socijalnih odnosa, kao i podruštvljavanje sredstava za proizvodnju legitimišu ga kao takvog. Ali, taj »reformizam« bio

⁵⁾ Vidi članak: *Ravnogorski pokret će pokloniti punu pažnju seljačkom pitanju*, od decembra 1943. g., Arhiv VII, reg. br. 16/4-2, 12/41/3, k-12.

⁶⁾ Isto, 27/4, k-12.

⁷⁾ Isto, 1/1-1, k-13.

⁸⁾ Isto, 21/1-1, k-15.

je mač sa dvije oštrice; s jedne strane, on je privlačio one koji u ekonomsko-političkom smislu nisu imali šta da izgube i one idejno-politički neopredijeljene, dok je, s druge strane, značio udarac po staroj strukturi, dogmatsko ubrizgavanje neadekvatnih struktura. Zbog političkog neiskustva i ideološke nedoraslosti dijela rukovodećih kadrova NOP-a, ova orijentacija je u nekim mjestima dobila forme revolucionarnog ekstremizma, u političkom rječniku poznatog kao »lijevo skretanje«. U Hercegovini on se izražavao u politici sovjetizacije, kolektivizacije, dosljednoj uravnilovci u posjedovanju sredstava za proizvodnju itd.

Idejni okvir ovakvih »skretanja« izražen je u tzv. politici o fazama klasne borbe koja je imala svoj međunarodni i domaći politički aspekt. Prvi je iniciran sovjetskim pobjedama pod Moskvom i vjerom u skoro pobjedonosno završenje rata; drugi je bio određen koncepcijom da je vrijeme da se prekine sa taktiziranjem u odnosu prema četnicima i neopredijeljenim nacionalnim vođama i političkim grupama. Suština ovih koncepcija je isticanje potrebe za prelaz iz »nečistog« u »čisti« klasni pokret, iz »nečiste« proleterske u »čistu« proletersku revoluciju. Zbog toga je privremeno prihvaćena politika oštrog obračuna sa izvjesnim grupama i ličnostima koje su smetale ovoj orijentaciji, pri čemu se radilo ne samo o oportunistima nego i o zavedenim i skepticima. Ovakve pojave, iako sporadične, vrlo su interesantne za analizu strategije i taktike jugoslovenske revolucije, jer su bile jedan od najevidentnijih izraza njenog revolucionarnog traženja.

U suštini dogmatsko »silovanje« neadekvatne društveno-ekonomske strukture izazvalo je širok i ozbiljan sukob između nacionalne i klasne komponente NOP-a (što je značilo nagrizanje široke antifašističke platforme), koji će u nekim krajevima imati teške posljedice, (Hercegovina, Crna Gora itd.). Četnici su proklamovali »potvrdu« svojih koncepcija o anacionalnosti komunističkog pokreta, i u nekim krajevima naglo pojačali svoj uticaj.

Dogmatizam ove orijentacije ne nalazi se toliko u ispoljenim koncepcijama koliko u neadekvatnoj političkoj praksi, metodama i sredstvima borbe, koja su pokolebala i »izazvala« tradicionalnu društveno-ekonomsku strukturu. Ona puca sa ljudskim dramama i odnosima. Plemensko-rodovski socijalno-psihološki recidivi se politički regenerišu, konsoliduju i počinju reagovati snagom prirodnih a ne klasno-političkih zakona.

Idejno-politički normativizam došao je u sukob sa društveno-političkom strukturom. Pitanje je kako potčiniti tu strukturu i prilagoditi je sebi, kako je pretvoriti u stvarnu oblast svoje filozofije. Egzistirati u njoj netaknutoj značilo je afirmisati se kao jedna od nacionalno-oslobodilačkih snaga, bez duboke nacionalne tradicije. Ostvariti svoju revolucionarnu filozofiju, značilo je revolucionisati tu strukturu, bar do stepena vjere u novo. Pitanje je kako je revolucionisati. Očigledno je da je politika revolucionarnih »faza« isuviše forsirala neadekvatne metode i sredstva na račun cilja. To je pogodilo ne samo datu društvenu strukturu, nego i datu političku konsolidaciju i otvorila proces šire antikomunističke saradnje. Dakle, nije u pitanju »svrsishodnost«, nego »blagovremenost« ove-akcije. Jer, revolucionarne snage moraju graditi revolucionarnu strukturu, svoju strukturu, ukoliko ne žele da nestanu u staroj.

Drugi vid dogmatskog prilaza nalazi se u vještačkom isticanju proleterske strukture i karaktera pokreta; dakle, ne samo njegove proleterske ideologije. Time su seljačke mase, osnovna snaga pokreta u njegovoj višoj fazi,

stvarno stavljene u drugi plan. U toku čitavog rata evidentna je činjenica da socijalna struktura narodnooslobodilačkih snaga daje njihovoj borbi naglašen seljački karakter, pa je isticanje proleterskih osnova bilo samo jedna neadekvatna, dogmatska konstrukcija. Pokret se morao okrenuti prije svega selu, seljaku, sa smislom za stvaralačku primjenu marksizma-lenjinizma u konkretnim uslovima. Očigledno je da je odnos prema selu bio suviše šematizovan dogmatskom primjenom nekih sovjetskih klasno-političkih kategorizacija i organizacionih formi iz oktobarskog i postoktobarskog perioda. »Sovjetizacija« i »kolektivizacija«, kategorizacija seljaka na »kulake«, »srednjake«, i »siromašne«... Prvi (kulaci) su bili na udaru raznih političkih i administrativnih mjera, koje su značile njihovo ne samo političko nego i ekonomsko diskreditovanje. Kao da gledamo reprizu kombedovskog perioda u SSSR-u.⁹⁾ Ne treba potcijeniti klasni instinkt »kulačkog« sloja, ali je činjenica da njegovo šematizovanje i prenaglašavanje u uslovima koji ne daju razloga za takav odnos (pr. u Hercegovini) »izaziva« i najveći dio onih koji su bili politički pasivni ili neangažovani. Sukob se produžuje na širokom frontu, praćen fetišiziranjem određenih ciljeva, programa i ličnosti. »Kulak« postaje neprijatelj i zbog svoje profašističke aktivnosti i zbog svoje pasivnosti; on je kao klasni antipod sadašnji ili potencijalni protivnik. Ekstremizam ovakvog odnosa još više je potenciran činjenicom što je riječ o siromašnim krajevima gdje je pojam »kulak« morao biti suviše naglašen. U stvari, u širim okvirima gledajući bilo je riječ o prosječnom »srednjaku«, nedovoljno integrisanom u buržoasko klasno-političku strukturu, stotinama niti vezanom za siromašnu seosku strukturu.

Ovu »anti-kulačku« politiku treba posmatrati i iz drugog ugla. Činjenica je da je ona »izazivala« seoske bogataše i nametala im otpor, ali činjenica je da je tim »izazivanjem« vršena klasno-politička diferencijacija, koja je značila brzi izlaz iz nedovoljno razgraničenih u relativno razgraničene ideološko-političke frontove. Time je i revolucionarna akcija postajala »čistija«. Lenjin je davao istaknut značaj sličnim procesima u periodu oktobarske revolucije, a naročito u poslijeoktobarskom periodu. Za njega je »razbijanje« sela (o čemu su govorili menjaševici i eseri) nužnost koja je značila jasnu polarizaciju snaga i omogućavala organizovaniju revolucionarnu akciju. Prvo stvaranjem komiteta sirotinje (1918) i kasnije raznih drugih organizacija seoske sirotinje učinjen je nužan korak na putu učvršćivanja te akcije. Ona je morala jasno legitimisati socijalno-ekonomsku filozofiju revolucije i pretvoriti je u nužni elemenat za saradnju između nacionalne i klasne komponente u procesu revolucionarnog preporoda sovjetskog društva. Poslije lijevo-eserskog 6-julskog udara (1918) bio je odbačen svaki koalicioni oblik te saradnje, i ona je tekla odozdo.

I u nas koalicioni oblik saradnje na narodno-oslobodilačkoj osnovi zauzima vidno mjesto. Dok je u oktobarskoj i kineskoj revoluciji on značio frontalnu saradnju partija različite idejno-političke orijentacije u nas se on manifestuje u saradnji sa progresivnim dijelovima ili ličnostima u ratu razbijanih građanskih partija. Mogućnosti za frontalnu saradnju, u nas, nikad nisu postojale, jer su građanske partije nestale u prvim danima ratnog vrtloga.

U 1941. godini, učinjeni su prvi pokušaji saradnje sa predstavnicima nekih razbijenih građanskih partija, (Zemljoradnička, Demokratska) koji su

⁹⁾ Odlukom VCIK, sredinom 1918. godine formirani su komiteti sirotinje čiji je rad prestao krajem iste godine.

u suštini značili samo pokušaj frontalne saradnje nacionalne i klasne komponente NOP-a. Najviše se ta aktivnost odvijala odozdo — u rejonima van okupatorsko kvislinške kontrole, i to u drugoj polovini 1943. i 1944. i 1945. godini, kada je sudbina građanske politike bila jasna. Tada pod uticajem promjene odnosa snaga na svjetskom ratištu u korist antihitlerovske koalicije, a u interesu brzog stvaranja širokog nacionalnog — jugoslovenskog pokreta, dolazi do širokih akcija za saradnju sa izvjesnim građanskim snagama. Ali, to nikada nije bila »opasna« saradnja partija nego politika pridobijanja grupa razbijenih građanskih partija u narodnooslobodilački front. Takva praksa je prije ili kasnije vodila ka gubljenju partijsko-političke individualnosti, odnosno utapanju građanskih vođa, partija i njihovih masa u front. Ovakav oblik odnosa nacionalne i klasne komponente bio je široki pokušaj raspleta vojno-političke konstelacije stvorene pod uticajem velikih savezničkih i patrizanskih pobjeda u 1943. godini, i posebno poslije kapitulacije Italije. Saveznički interesi su još uvijek određivali držanje raznih ratujućih snaga, ali oni su tražili djela, a ne riječi. U profašističkom taboru niču ozbiljniji izrazi nezadovoljstva, što dovodi do masovnog osipanja njihovih redova. HSS mijenja svoju političku taktiku i strategiju, malo po malo okrećući se prema anglo-američkom bloku. Zato je KPJ, uzimajući u obzir datu spoljnu i unutrašnju situaciju, okrenula svoju političku taktiku prema nekompromitovanom dijelu HSS. Ne napadajući direktno Mačeka, ona je širokom propagandom nastojala odvojiti mase od njega, izolovati čitavo vođstvo HSS-a.¹⁰⁾ Što se tiče BiH, gdje je nacionalizam HSS bio najizrazitiji, problem je bio afirmisati nove demokratske lidere hrvatskog naroda. U pismu PK KP BiH Centralnom komitetu KPJ od 22. marta 1945. godine to se ističe kao veliki zadatak, jer je trebalo razbiti iluzije o velikosrpskom i čisto komunističkom karakteru NOP-a.¹¹⁾ Velike partizanske i savezničke pobjede u 1943. i u 1944. godini ubrzale su proces polarizacije u redovima građanskih političara i njihovih sljedbenika. Svi oni sporazum Tito—Šubašić shvataju kao dugoočekivan pogodan momenat za svoju sopstvenu afirmaciju i razbijanje narodnooslobodilačkih redova. Neposredno poslije sporazuma jedan katolički pop u pismu prvaku HSS iz Sarajeva ističe: »Svi sad kose; sad je jasno. Ako se sad što ne uhvati, biće sutra kasno.«¹²⁾ Očekujući pobjedu saveznika, oni prihvataju taktiku konsolidovanja svojih redova do pogodnog momenta. Sa grupom muslimanskih političara iz Sarajeva Behmen nastoji da učvrsti Muslimansku miliciju. Katolički kler sa Mačekovcima (Floger, Rauš), uz pomoć domobranskih oficira podržavaju Hrvatsku miliciju. KPJ, s druge strane, otkriva mogućnost da će približavanjem tim političarima i angažovanjem njihovog nekompromitovanog dijela ubrzati političku polarizaciju dotada zavedenih i pasivnih dijelova hrvatskog i muslimanskog stanovništva. Poslije kapitulacije Italije četnici gube glavnog vojnog saveznika i prolaze kroz period katastrofalnih vojnih poraza. Njihovi zapadni pokrovitelji pritisnuti činjenicama o njihovoj saradnji sa okupatorom i pod uticajem sovjetske vlade odlučno traže raskid sa starom praksom, traže beskompromisnu antifašističku borbu, jer su sada samo na toj osnovi mogli razvijati svoju strategiju

¹⁰⁾ U pismu V. Bakarića od 18. decembra 1941. (koje A. Hebrang prenosi Titu) ističe se da nije potrebno posebno napadati Mačeka da se ne bi zaoštrili posebno odnosi NOP sa inostranstvom. Njega je najlakše likvidirati mobilizacijom širokih hrvatskih masa u NOV. Arhiv IRP Beograd, CK KPJ, 295/43.

¹¹⁾ Arhiv IRP Beograd, CK KPJ, 55/45.

¹²⁾ Isto.

uticajnih sfera u Jugoslaviji. Oni ne shvataju da je takva borba sada gotovo nemoguća budući da je eskalacija četničkog kolaboracionizma (do stvarnog oslanjanja na njemačkog okupatora) značila i gubitak njihovih i jačanje partizanskih nacionalnih pozicija. Dok su u Srbiji i 1944. godine mogli računati na nacionalno-monarhističke predrasude dijela masa, u Bosni i Hercegovini i u drugim krajevima njihov nacionalni kapital bio je gotovo potpuno ugrožen, pa ih slijede još samo u dotadašnjoj borbi neposredno kompromitovani. Mase postaju periodično i prisilno upotrebljavani eksponenti kompromitovanog vođstva.

Politička klima, stvorena velikim vojnim pobjedama u 1943. godini i političkim događajima, kao što su II zasjedanje AVNOJ-a i zasjedanja zemaljskih vijeća omogućavalo je vjeru u pobjedu i jasno sagledavanje konačnog cilja koji je partija proklamovala od početka rata. Sada je za mase borba za slobodu značila i jasan revolucionarni cilj. Stvaranjem zajedničke vlade, osujećene su kombinacije građanskih političara.

Odnos nacionalne i klasne komponente na idejno-političkom planu manifestovao se kao odnos normativnog i stvarnog. Doba »parola« dugo je vladalo na jugoslovenskom ratištu. Od 1943. godine riječ je trebalo zamijeniti djelima. I revolucionarne i nacionalističke snage evoluiraju u svojim shvatanjima uslova i ciljeva borbe; politički romantizam iz perioda izazvane nacionalne solidarnosti na borbu, pod pritiskom promijenjenih uslova, evoluirao, transformiše se, poprimajući sve više konture realne politike. U tom kretanju odnosi snaga na svjetskoj pozornici imaju najistaknutije mjesto. Uslovi sve više diktiraju elastičnost, čak i na račun nekih fundamentalnih ideoloških principa. Nastupa era idejno-političkih »kompromisa«. Ideološka platforma postaje mnogo šira, sve više opštenacionalna, sposobnija da akceptira antifašističke snage različite orijentacije. Komunistička avangarda, nekada manje a nekada više, vješto nastoji i uspijeva da ideje socijalizma ukomponuje u shvatanja i ciljeve raznih struja, dajući joj konture opšteprihvatljive vjere u budućnost. Socijalizam više nije onaj »kruti« klasno-politički antipod buržoaskom svijetu iz kraja 1941. i početka 1942. godine, koji gotovo mehanički prekida kontinuitet sa starim, Socijalizam je sada svijet slobode za sve, svijet socijalne, nacionalne i vjerske jednakosti, svijet tolerancije. Međunarodni uslovi omogućavaju svima da sa starim »nacionalnim kapitalom« uđu u ovaj svijet bez bojazni da će izgubiti svoju individualnost. I masama novi organizaciono-politički okviri formalno omogućavaju ostvarenje svog i nacionalnog i klasnog bića.

Najbolju ilustraciju ovog širokog kursa pružaju veliki državno-pravni događaji, kao što su zasjedanja AVNOJ-a i zemaljskih vijeća. Nacionalna, socijalna i politička struktura učesnika ovih događaja najbolji je dokaz širokog prelaza na tijesnu saradnju nacionalne i klasne komponente NOR-a. Na novoj — socijalističkoj platformi počela je da djeluje nova jugoslovenska politika ravnopravnih nacija i narodnosti. To je bio nužan uslov za produženje borbe na pozornici svjetske diplomatije, čime su izbijeni i posljednji argumenti raznim fašističkim i nacionalističkim snagama o, tobože, srpskom karakteru partizanskog pokreta.

Socijalno-psihološki i idejno gledajući ovi politički »kompromisi« rađali su novu državno-političku strukturu NOP-a, koja je, s jedne strane, značila mogućnost da se posredstvom starih komunističkih organizaciono političkih okvira sistematski radi na vaspitanju masa u duhu socijalizma, ali, s druge

strane, nova struktura je nužno vodila ka »liberalizaciji« nekih idejnih i političkih koncepcija KPJ.

Novi organizaciono-politički okviri, dakle, omogućili su sistematsku aktivnost revolucionarnih snaga, ali sada u »polurevolucionarnoj« strukturi. Od revolucionarne djelatnosti avangarde zavisilo je dalje kretanje te strukture — ili njeno radikalno mijenjanje u socijalističkom duhu ili njena politička »dresura« do konačne unutrašnje političke i međunarodne stabilizacije. Druga orijentacija najčešće vodi ka pseudoliberalizaciji i nagrizanju revolucionarnih principa, ne toliko zbog restauracije ekonomskog i političkog uticaja »pripitomljenih« struktura starog društva, koliko zbog njihovog duhovnog uticaja, koji postepeno nadvladava proletersku avangardu. Revolucija se tako stabilizuje na pola puta.

Prema tome, odnos nacionalne i klasne komponente, u istorijskoj perspektivi gledajući, manifestuje se kao odnos tradicije i inovacije, starih i novih snaga. U svom progresivnom kretanju revolucija je upućena na kompromise, na saradnju sa starim snagama u cilju stabilizacije i unapređenja svoje akcije, ako su ti »kompromisi« pitanja date političke taktike i ne zamagljuje perspektive cilja. Jer, u protivnom, oni mogu biti njen grobar.

Summary

This paper deals theoretically with some basic questions concerning the national and class components of the peoples' liberation war viewing the whole problem through the prism of the relationships of the revolutionary (ideological-political) normativism and the existing inadequate social-economic basis. In the war conditions of the intensified social and political movements and dynamic relationships, the individuals and the masses are carried by the force of the ideas, programmes, parties, on the one hand, while, on the other hand, they are only exponents of the imposing circumstances, »victims« of the blind forces.

Uprising and the post-uprising conditions do not contain some of the fundamental elements of »purely« class-political relations (the proletarian social-economic structure is lacking). That is the reason why both in the framework of the »class« and within the framework of the »national« domains controversial processes develop; very often diverging from the basic tenets of the Marxist ideology. In certain circumstances the conflict of these two relationships (of the national and the class) brings forth ideo-political atmosphere which means declination from the »pattern« of the class logic. The »left-wing« errors of the Peoples Liberating War furnish evidence of the conflict of the proletarian ideology and non-proletarian structure, a natural expression of the disturbed class logic.

The stated theses in this paper are concretely viewed in the light of the social-political relationships on the territory of Bosnia and Herzegovina which was throughout the war the main battlefield in Yugoslavia.